

DREPTUL NATURAL ÎN ITALIA ȘI FRANȚA DIN EPOCA ILUMINISMULUI

Vasile Vasilos, conf. univ. dr., U.T.M.

Abstract: Secolul al XVIII-lea, în domeniul vieții spirituale, a adus cu sine revoluția științifică, confirmarea concepției raționaliste ca o expresie a conștiinței teoretice a clasei burgheze. S-a început iluminarea minților oamenilor. Acest proces este cunoscut în istorie sub denumirea de Iluminism. Gânditorii care s-au impus în acele circumstanțe se numeau iluminiști. Iluminismul s-a manifestat mai accentuat în Italia și în Franța.

Ideea dominantă a iluminismului este rațiunea. Pentru iluminiști aceasta însemna că există câteva adevăruri eterne, clare și evidente, accesibile pentru orice om în orice epocă. Se pune accentul pe posibilitatea minții umane să cunoască adevărul, să pătrundă în esența lucrurilor. Concomitent în noțiunea „rațiune” era prezentă convingerea că natura, inclusiv și natura omului, este organizată „rațional” și poate fi cunoscută rațional.

Cuvinte cheie: drept natural, lege naturală, contractualism, „societate rațională”, dreapta rațiune, contractul social, „drepturi individuale naturale”, libertate naturală, spiritul legilor, legități generale, curent geografic, principiul egalității, stare naturală, „religie naturală”, utopism, „natura omului”, omul natural, dreptul natural, starea naturală, proprietate privată.

În doctrinele politice și juridice ale *iluminiștilor* italieni și francezi și-a găsit manifestare teoria dreptului natural. Astfel, în Italia părtaş al dreptului natural a fost **Giovanni Giambattista Vico** (1668-1744). Profesor de retorică la Universitatea din Neapole, a trăit mereu sărac și ignorat. Cercetările lui și-au dovedit importanța abia după moarte și aceasta datorită lui Herder și Gethe care au dezvoltat unele idei ale acestui gânditor. Vico este împotriva înțelegerii tradiționale a dreptului natural. Dreptul nu se naște, ci se formează. Apariția statului nu este legată de tratatul social. Fiecare formă de stat are pricinile sale de apariție.

Vico percepea istoria ca un proces obiectiv ciclic. În lucrarea „*Principii de filosofie a istoriei*” (1725) el distinge în istoria fiecărui popor și a fiecărei civilizații trei epoci de dezvoltare: epoca divină (vârsta zeilor), epoca eroică (vârsta eroilor) și epoca umană (vârsta umană), corespunzătoare celor trei vârste ale omului – copilăria, tinerețea și maturitatea. Prima epocă este religioasă, teologică și teocratică unde nu există statalitate și legi juridice, conducerea este realizată de preoțime. A doua epocă se caracterizează prin apariția orașelor și forma existentă de stat este aristocrația care dictează drastic legile sale. În epoca a treia, în care orânduirea existentă este republican-democratică, ori capitalistă și triumfă democrația se ajunge la egalitatea socială. Aici legile îmbină în mod armonios interesele particulare și cele generale, instaurează egalitatea între oameni. Acesta e apogeul dezvoltării omenirii, maturitatea ei, care e urmată de degradare. Societatea se reîntoarce la starea primitivă, după care începe din nou ascensiunea, un nou ciclu.

Un alt reprezentant al iluminismului italian a fost **Cezare Beccaria** (1737-1794). Lucrarea „*Despre infracțiuni și pedepse*” este pătrunsă de credința în rațiunea umană, setea de libertate, umanism consecvent. Plecând de la teza că oamenii se nasc egali și sociabili, Beccaria luptă pentru apărarea libertății și demnității umane. Consideră că oamenii pentru a-și organiza viața s-au unit în stat, jertfînd cu unele libertăți naturale ale lor. Anume aceste libertăți jertfite au constituit puterea supremă în stat. Pricina sărăciei și inegalității oamenilor el o vede în proprietatea privată. Dreptul la proprietate îi face pe unii bogați, iar pe alții săraci. Legile reprezintă în viziunea lui creația unor oameni bogați ce apără interesele acestora. Beccaria se pronunță pentru legi mai bune, mai stricte. El se vrea liber nu numai în aspect juridic, ci și în aspect social-politic. În tratat autorul arată că infracțiunile sunt născute de societatea contemporană lui și că odată cu instaurarea egalității oamenilor infracțiunile vor dispărea.

În Franța, unul din cei mai remarcabili iluminiști și cugetători ai sec. al XVIII-lea a fost **Charles Montesquieu** (1689-1755). Este considerat fondatorul științei politice, pe care a ferit-o de orice considerație teologică sau morală, ca și de orice metafizică a „naturii” umane. Opera sa principală, la care a lucrat 14 ani (de la 1734 la 1748), se întitulează „*Despre spiritul legilor*”. În lucrare autorul expune principiul legii. Legile sunt raporturile necesare care derivă din natura lucrurilor. Ca rezultat al raporturilor dintre legi, se formează spiritul legilor. Legile trebuie să fie conforme cu acest spirit al legilor.

Montesquieu dezvoltă ideea legității generale, căreia i se supun fenomenele naturii și ale societății. Prezintă statul ca o instituție naturală. Gânditorul apără ideea existenței legităților obiective ale dezvoltării fenomenelor sociale. El descoperă o anumită ordine care există în realitate, o supunere a tuturor fenomenelor

anumitor legi de existență și evoluție. Diversitatea legilor și instituțiilor nu este o dorință și o fantezie a oamenilor, dar sunt legate de anumite condiții istorice. Mersul istoriei poate fi înțeles atunci când cunoaștem cauzele ce determină ascensiunea evenimentelor și fenomenelor. Respingând *providențialismul* Montesquieu spune că legile ce acționează în istorie nu sunt de natură mistică impuse din afară ca ceva străin omului. Ele, în înțelesul cel mai larg, sunt „raporturi necesare care decurg din natura lucrurilor” și nu sunt niște acte de providență. În acest sens, tot ce există are legile sale. Acest lucru se referă chiar și la legile juridice. Montesquieu extinde la societate legile sesizate în natură.

În cercetările sale filosoful descrie cauzele care aduc la schimbări în legislație și morală și elucidează legile istoriei. El enumeră acele condiții cărora trebuie să le corespundă legi raționale și drepte. În primul rând „ele trebuie să corespundă proprietăților fizice ale țării, climei ei”. După părerea autorului, legile trebuie făcute în corespundere cu clima. Efectele climei sunt hotărâtoare pentru viața popoarelor.

Astfel, acceptând premisele generale ale teoriei dreptului natural, Montesquieu, spre deosebire de adepții concepțiilor raționaliste consecvente, considera că e imposibil de a construi pe baza acestei teorii un sistem universal de legi sociale, întrucât condițiile de existență a popoarelor sunt diferite. De aici provine, după Montesquieu, diversitatea legilor și a formelor de cârmuire. Montesquieu a fost unul dintre întemeietorii curentului geografic (teză întâlnită încă la Herodot, Aristotel și Bodin). În formarea unei orânduiri sociale și a moravurilor el atribuia o importanță deosebită climei, solului, teritoriului, modului de viață a popoarelor, gradului de libertate admis de sistemul de stat, religiei, bogăției, numărului populației etc. Totodată Montesquieu scoate în relief rolul mediului înconjurător, care coincide la el cu noțiunea de orânduire politică și de legislație.

În lucrarea „*Despre spiritul legilor*” Montesquieu analizează formele de guvernământ republican, monarhic și despotic, lansează principiul separării puterilor în stat în trei ramuri: legislativă, executivă și judiciară. Necesitatea limitării puterii în stat și mai ales în societate Montesquieu o deduce din respectarea drepturilor individuale, din afirmarea libertății. El deosebește interesul individual și obștesc. Interesul obștesc poate fi respectat doar interpretând corect interesul individual. Prin libertatea individului iluministul subînțelege independența lui. Reieșind din realitatea confruntării în societate a diferitor interese și libertăți, Montesquieu subliniază: „libertatea este dreptul de a face tot ce este permis de lege”, din care reiese că „este permis totul ce nu este interzis de lege”.

Unul dintre promotorii iluminismului francez a fost și **Voltaire** (1694-1778). Concepțiile sale social-politice au o vădită orientare antifeudală, cerând lichidarea dependenței feudale. El a revendicat egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii, impozite proporționale cu averea, etc. Libertatea este cea mai importantă lege naturală, conform căreia trebuiesc anulate privilegiile feudale și realizată libertatea religiei, cuvântului, presei, proprietății. Dar critica proprietății private el o respinge cu fermitate, pledând pentru o societate în care să fie respectată superioritatea proprietății private, proprietatea asupra pământului. Considera inevitabilă împărțirea societății în bogați și săraci. Societatea către care tindea Voltaire era o societate în care ca principiu de bază era inegalitatea socială. „Nu se poate, – scrie Voltaire, – pe sârmanul nostru pământ ca oamenii ce trăiesc în societate să nu fie împărțiți în două clase: una a asupritorilor, cealaltă a asupriților, și aceste două se împart în mii și mii, iar acele mii și mii au și ele nuanțe diferite...”. O orânduire de stat rațională, după Voltaire, este monarhia constituțională în frunte cu un monarh luminat. În ultimele sale lucrări ca model de organizare de stat din timpul său Voltaire numea instituțiile parlamentare engleze. El era aproape de ideea separării puterilor. Pe la sfârșitul vieții sale Voltaire a ajuns la convingerea că cel mai bun tip de stat este republica.

Transformările social-politice din societate gânditorul le lega de educație și dezvoltarea științei și culturii. Voltaire considera că răul social își are rădăcini în lipsa de cultură și ignoranța oamenilor. Este de ajuns numai de lichidat incultura, fanatismul și superstițiile și totul se va aplană.

Astfel, analizând statutul social al omului, Voltaire propagă principiul egalității, prin care subînțelege, numai o egalitate politică, juridică. Inegalitatea socială este apreciată ca o premisă a păstrării echilibrului social și a dezvoltării normale a societății. Libertatea omului, subliniază Voltaire, este mai întâi de toate o libertate a voinței.

Reprezentant al iluminismului francez, unul din cei mai remarcabili gânditori ai Franței secolului al XVIII-lea a fost **Jean-Jacques Rousseau** (1712-1778), eminent filosof, iluminist, pedagog și scriitor, sociolog și estetician. Concepțiile politice ale lui J.-J. Rousseau sunt mult mai radicale decât ale celorlalți iluminiști francezi. El a criticat cu asprime relațiile feudale de castă și regimul despotic, s-a pronunțat pentru democrația burgheză și libertățile cetățenești, pentru egalitatea oamenilor, indiferent de originea lor. Inegalitatea, după Rousseau, este un rezultat al apariției proprietății private.

Rousseau explicit expune doctrina contractului social. El formulează problema societății politice în raport cu dezvoltarea naturală a omului.

Primele lucrări sunt dedicate denunțării calamităților civilizației și in justiția raporturilor stabilite între oameni. În cele trei lucrări fundamentale ale lui Rousseau, scrise în anii 1761 și 1762, sunt expuse principii susceptibile să-l apropie pe individ de natură, la nivelul copilăriei („*Emile*”), al familiei („*Noua Heloisa*”) și al cetățeanului („*Contractul social*”).

În prima sa lucrare importantă „*Discurs asupra științelor și artelor*” (1750), Rousseau idealizează orânduirea socială din trecut. El se adresează istoriei primitive pentru a înțelege natura adevărată a omului. Teza lui principală este că oamenii se nasc liberi, societatea îi face răi. În acest scop el considera necesar de a studia starea naturală în care se găsea omul înainte de începutul istoriei sale.

Problemei stării naturale a omului, originii și bazelor inegalității dintre oameni a fost închinată a doua sa lucrare sub denumirea „*Discurs asupra inegalității*” (1755). Alături de întrebarea privind originea inegalității între oameni, Rousseau pune și întrebarea despre originea statului. Autorul reiese din aceea, că cândva a existat „starea naturală” a umanității în care oamenii erau egali și liberi. Pentru Rousseau „omul natural” este un om izolat, care trăiește în afara societății. După părerea lui, oamenii în „starea naturală” nu aveau nevoie unul de altul. Omul nu avea nevoie de careva cunoștințe. Descriind amănunțit condițiile de viață în „starea naturală”, filosoful face concluzia că inegalitatea, fie naturală, n-are în această stare însemnătate. În această perioadă asupra omului de către om este imposibilă. În opoziție cu Hobbes, considera că pe timpul „stării naturale” nu numai că nu s-a dus un război al tuturor împotriva tuturor, ci, dimpotrivă, domnea prietenie și armonie între oameni. Rousseau numește „starea naturală” a umanității „secolul de aur”. Cu timpul în omul primitiv se naște deprinderea de a trăi în comun. În turmă, unde se naște această deprindere, apare familia și, astfel, treptat se formează societatea umană. Perioada ieșirii din starea de sălbătăcie, când omul devine sociabil, rămânând liber, Rousseau o consideră „cea mai fericită epocă”.

După părerea lui Rousseau, ieșirea din starea naturală a semnat alături de inegalitatea fizică sau naturală dintre oameni, apariția unui fel nou de inegalitate, numită de către el inegalitate politică. Inegalitatea sporește odată cu evoluția societății. Prima etapă a apariției inegalității a fost, după Rousseau, apariția proprietății private în procesul de perfecționare a uneltelor de muncă și de greșelile săvârșite de oameni în activitatea lor. Proprietatea privată nu numai că adâncește inegalitatea naturală, dar și împarte societatea în bogați și săraci, apare tendința unora de a se îmbogăți pe seama altora. Apariția statului este a doua treaptă de inegalitate. După Rousseau, odată cu apariția statului inegalitatea dintre oameni crește. Stabilirea puterii de stat adâncește inegalitatea economică prin inegalitate politică. Creând statul, poporul nu a apărut libertatea, ci a devenit sclav. Și în sfârșit, a treia treaptă a inegalității – apariția despotismului ca formă de guvernare, un grad extrem de inegalitate, când oamenii devin în aceeași măsură sclavii despotului. Toți oamenii acum sunt în mod egal fără drepturi în fața unui om, care este purtătorul puterii în stat.

J.-J. Rousseau încearcă să găsească mijloace pentru a limita inegalitatea socială. Este necesar de a crea o asemenea structură a societății în care omul să nu-și piardă drepturile naturale, libertatea. Pentru a scăpa de nevoi, vicii, Rousseau consideră oportun de a distruge despotismul, de a crea un așa sistem de stat, care ar fi bazat pe contractul social – sistem de stat democratic. În lucrarea „*Contractul social*” el propune modelul de organizare politică legitimă a societății. Prin această lucrare Rousseau merge mai departe decât au mers Montesquieu și Voltaire în apărarea libertății și în instaurarea egalității între oameni. Scopul său era reorganizarea vieții politice pentru a concilia libertățile individuale cu exigențele vieții sociale, într-un cuvânt, de a fonda o ordine socială „naturală”. Omul trebuie să revină la „starea naturală”, însă pe un plan superior corespunzător naturii umane.

În „*Contractul social*” Rousseau creează teoria despre suveranitatea poporului care, după el, este realizarea voinței generale. Acordul oamenilor exprimat în contractul social reprezintă baza oricărei puteri legitimate. Suveranitatea poporului necesită respectarea legii de toți indivizii. Suveranitatea este unitară, indivizibilă, inalienabilă și este cea mai sigură garanție a libertății poporului. „Eu afirm – scrie Rousseau – că suveranitatea, care este numai realizarea voinței generale, nu poate fi înstrăinată... Poate fi transmisă puterea, însă nicidecum voința”.

Contractul ar stabili un anumit cadru politic – *republica*, care este forma ideală de guvernare. Rousseau credea că concomitent cu instaurarea republicii populare se va produce o renaștere miraculoasă a naturii omului, complect va dispărea asupra omului de către om, nu va mai exista inegalitatea de avere, va fi asigurată bunăstarea generală.

Unul dintre marii iluminiști francezi a fost **Denis Diderot** (1713-1784), filosof, enciclopedist, om de o mare cultură. Toate operele sale rămân acelea ale unui filosof preocupat să definească natura omului, locul acestuia în lume și întemeierea unei morale. Diderot sublinia influența legilor asupra moravurilor societății: „Dacă legile sunt bune, sunt bune și moravurile; dacă legile sunt rele, sunt și moravurile; dacă legile bune sau rele nu sunt aplicate – ceea ce e lucrul cel mai grav pentru o societate – nu mai există nici

moravuri”. În lucrarea „*Cugetări filosofice*” (1746) atacă creștinismul și militează pentru o „religie naturală”, pe care o opune „religiei revoltate”.

Împreună cu alți filosofi-enciclopediști (**C. A. Helvetius** (1715-1771), **P. H. T. Holbach** (1723-1789), **J. O. La Mettrie** (1709-1751)), Diderot se pronunță împotriva tiraniei feudale, a absolutismului monarhic: „Nici un om nu are de la natură dreptul de a porunci celorlalți. Libertatea este un dar al Cerului și fiecare individ ce aparține aceleiași specii are dreptul să se bucure de ea, de îndată ce se bucură de rațiune”.

Holbach, la rândul său, susține că „opiniile cârmuiesc lumea”. Rolul hotărâtor în istorie el îl atribuia activității legislatorilor. Călea spre eliberarea oamenilor Holbach o vedea în învățământ. Din cauza că neamul omenesc nu-și cunoaște propria sa natură, susține Holbach, el a ajuns să fie înrobît și a devenit o jertfă a guvernelor.

Diderot, ca și Holbach și Helvetius, consideră că statul apare ca rezultat al contractului social. Dar aceasta nu-i lipsește pe oameni de libertate. Oamenii transferă de bună voie o parte din independența sa statului în scopul de a-și apăra interesele. Deci, puterea de stat se sprijină pe voința poporului, care rămâne suveran. Scopul principal al statului este asigurarea drepturilor naturale ale oamenilor și fericirii lor. Luptând împotriva despotismului feudal, el apără orânduirea politică a monarhiei luminate. Totodată, Diderot simpatizează forma de stat republicană.

Astfel, una din ideile fundamentale ale dreptului natural în Epoca Modernă a fost teza cu privire la caracterul contractual al statului, care a înlocuit teoria medievală privind caracterul divin, supranatural al acestuia. Ideea respectivă reflectă dorința burgheziei, devenită dominantă din punct de vedere economic, de a prelua din mâinile clasei feudale și puterea politică. Teoreticienii acestei epoci vor urmări obiectivul argumentării edificării societății pe principii raționaliste, ale libertății și egalității. Putem afirma că tezele științei politice și juridice din cadrul epocii moderne poartă un caracter practic, ele fiind orientate spre soluționarea problemelor sociale stringente.

Teoria dreptului natural și-a găsit reflectare și în literatura comunistă-utopistă din Franța secolului al XVIII-lea, reprezentanții căreia au fost Meslier, Mably și Morelly. Una din cele mai importante opere comuniste este „*Testamentul*” lui **Jean Meslier** (1664-1729), preot din regiunea Șampania. În această lucrare, scrisă spre sfârșitul vieții, autorul analizează și acuză societatea de clasă în genere, răul și nedreptatea care domnesc în lume, sistemul feudal cu contradicțiile proprii lui. În spiritul învățaturii naturaliste Meslier afirmă că toți oamenii sunt egali de la natură, au dreptul la libertate și la partea lor din bunurile pământești, au dreptul la viață.

Abatele **Gabriel de Bona Mably** (1709-1785), istoric și gânditor politic, este adeptul teoriei dreptului natural. Principalele lucrări sunt: „*Despre drepturile și obligațiile cetățenilor*”, „*Despre legislație sau principiile legilor*”.

În spiritul învățaturii dreptului natural, Mably tinde să demonstreze că omul prin natura sa este o ființă capabilă să se conducă de regulile morale și poate atinge perfecțiunea morală. Tezele acestei teorii reiese din natura omului și starea naturală ca stare inițială a umanității determinată de natură. În viziunea lui, noțiunea „natura omului” are un șir de trăsături originale și specifice. Ceea ce caracterizează în mod deosebit natura omului este, după Mably, egoismul, la care mai alătură compătimirea, mulțumirea, rivalitatea, pasiunea pentru slavă. Omul, menționează Mably, are două însușiri proprii principale. Acestea sunt *rațiunea* și *libertatea*. Aceste însușiri naturale trebuie păstrate și cimentate concomitent cu crearea puterii de stat. Legile vin în ajutorul rațiunii, guvernele se formează pentru consolidarea înțelepciunii naționale, pentru a supune pasiunile negative.

Pronunțându-se împotriva divizării societății în săraci și bogați, Mably afirmă că egalitatea este legea naturală a umanității. Gânditorul consideră că bogăția e incompatibilă cu morala. El afirmă că egalitatea în avere unește oamenii, înalță sufletul, educă în ei simțul bunăvoinței reciproce și prieteniei.

În lucrarea „*Despre drepturile și obligațiile cetățenilor*”, Mably, reieșind din însușirile naturii umane, încearcă să facă concluzii în ceea ce privește organizarea socială și politică. Izvorul puterii supreme, după el, este poporul. Poporul întotdeauna își păstrează dreptul să schimbe guvernarea. Gânditorul recunoaște dreptul poporului la răscoală împotriva tiraniei. Puterea legislativă trebuie să aparțină numai poporului suveran. Însă, spre deosebire de Rousseau, nu consideră rațional sistemul legislativ direct al poporului. Mably apără ideea reprezentanței populare. Organul legislativ care adoptă legi din numele poporului trebuie să fie adunarea deputaților aleși de popor. Mably se pronunță împotriva unirii puterii executive cu cea legislativă. O asemenea unire conduce la o asupraire extremă. Însă el nu susținea echilibrul de puteri. Puterea executivă este un organ supus puterii legislative.

Etienn Gabrieli Morelly (1717- cc.1782) este un reprezentant tipic al etapei dezvoltării socialismului utopic – numită etapă raționalistă. Către timpul lui Morelly învățătura despre dreptul natural a căpătat forme desăvârșite clasice, trecând prin mai multe etape: omul natural, dreptul natural, starea naturală. Orânduirea

„rațională” propagată de gândirea social-raționalistă era rațională, deoarece logic era dedusă din unele premise axiomatice, conform cărora ea este în același timp o orânduire „naturală”, deoarece punctul de plecare al procesului logic este „natura omului”. Conceptul istoric pe larg răspândit în secolul al XVIII-lea menționa că viața umanității s-a început de la starea naturală, când omul trăia și se supunea normelor dictate de natură. Dezvoltarea în continuare a omenirii a adus la pierderea stării fericite și trecerea ei sub puterea dreptului pozitiv, rupt de la natură și cerințele lui.

Principalele lucrări ale lui Morelly sunt „*Basiliada*” (1753) și „*Codul naturii*” (1755). Noțiunea inițială a filosofiei sociale a lui Morelly este noțiunea omului. Gânditorul polemizează cu cei care considerau că răul îi este dat omului de la natură, că oamenii de la natură sunt imorali și răi. Omul nu are idei și înclinații înnăscute, afirma Morelly. Omul natural nu cunoaște o proprietate privată. „Lumea este o masă întinsă pentru toți oamenii”, spunea filosoful.

„Aproape toate popoarele, – accentuează Morelly, – au avut ori au și acum închipuire despre „veacul de aur”, când omul trăia în condițiile vieții naturale. Însă cum de s-a întâmplat că acest sistem social inițial, bazat pe egalitate și comunitate, a fost pierdut?”. Cauza nemijlocită Morelly o vede în creșterea încontinuu a numărului de populație, în slăbirea legăturilor de sânge și rudenie, în dereglarea posesiunilor comune, în diferențierea între familii, în apariția proprietății private. Legislatorul, în loc să lupte cu neajunsurile și viciile sociale, cu încălcarea legilor naturii, au rupt pentru totdeauna legătura dintre societate și natură, instaurând proprietatea privată. Proprietatea privată nimicește cinstea naturală și naște în oameni lăcomia – viciul principal. Legislatorii nu preîntâmpină, ci susțin răul, generat de proprietatea privată. Morelly declară că legile se găsesc în contradicție directă cu dreptul natural, din care acesta trebuie să împrumute puterea. Legile trebuiesc îndreptate spre un singur scop – spre restabilirea ordinii naturale distruse și a comunității inițiale, – scrie gânditorul. În „*Codul naturii*” Morelly înaintea un „model de legislație care corespunde cerințelor naturii”, formulând trei „*legi sfinte*”, cum le numește el, trei legi fundamentale ale societății, ce răspund cerințelor naturii și ale rațiunii: 1) anularea proprietății private; 2) „dreptul la existență” și „dreptul la muncă”; 3) datoria tuturor cetățenilor de a munci.

Așadar, teoria dreptului natural în epoca Iluminismului a cunoscut o semnificată dezvoltare. Prin operele gânditorilor filosofi italieni și francezi această teorie a căpătat trăsături specifice. Ea este pătrunsă de credința în rațiunea umană, setea de libertate, umanism consecvent. Ilumiștii au luptă pentru apărarea libertății și demnității umane.

În această epocă este dezvoltată ideea legității generale, căreia i se supun fenomenele naturii și ale societății, se lansează principiul separării puterilor în stat, formulat conceptul de libertate. Libertatea, după ilumiștii, este cea mai importantă lege naturală, conform căreia trebuiesc anulate privilegiile feudale și realizată libertatea religiei, cuvântului, presei, proprietății.

Au fost criticate cu asprime relațiile feudale de castă și regimul despotice, s-au pronunțat pentru democrația burgheză și libertățile cetățenești, pentru egalitatea oamenilor, indiferent de originea lor. Toate operele rămân acelea ale unor filosofi preocupați să definească natura omului, locul acestuia în lume și întemeierea unei morale.

Bibliografie

1. Stahi Dumitru. *Istoria gândirii politice*. – Chișinău, 1996
2. Lozovanu Constantin. *Filosofia dreptului*. – Chișinău, 2008
3. Djuvara Mircea. *Eseuri de filosofie a dreptului*. – București, 1997
4. Mihai Gheorghe C., Motica Radu I. *Fundamentele dreptului. teoria și filosofia dreptului. Marile curente*. – București, 2002
5. Tămaș S. *Instituțiile democrației și societatea civilă*. Dicționar politic. – București, 1996
6. Didier Julia. *Dicționar de filosofie*. – București, 1999
7. Hegel G.W.F. *Principiile filosofiei dreptului*. – București, 1996
8. Vecchio Giorgio del. *Lecții de filosofie juridică*. – București, 1998
9. Vălimărescu Alexandru. *Tratat de enciclopedia dreptului*. – București, 1999
10. Constantin Nica. *Liberalismul și societatea modernă: originile și evoluția liberalismului din secolul al XVII-lea până la începutul secolului XX*. – București, 1995, 264 p.
11. Capcelea Valeriu M. *Filosofie*. – Chișinău, 1998
12. Enciu Nicolae. *Politologie*. – Chișinău, 2005
13. Bogdan Țirdea, Larisa Noroc. *Politologie*. – Chișinău, 2006
14. *Din istoria gândirii filosofice*. – Chișinău, 1999
15. *Filosofie. Analize și interpretări*. – Oradea, 1996